

suoy. 17.1.1994

Arkeol. os. 21/10.1.1994 n

DRAGSFJÄRD (ent. HIITTINEN), KYRKSUNDET

Kappelialueen hautausten tutkimukset - osaraportti 1994

**Tiina Jäkärä
Museovirasto
Arkeologian osasto**

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	2
2. Tutkimukset kappelialueella (alue XII) 1994	2
3. Kappelialueen hautojen tulkintaa	5
3.1. Hautamerkit	5
3.2. Arkun käyttö	7
3.3. Käsiasennot	9
3.4. Haudat suhteessa kappeliin	9
Lähteet	12
Karttaliitteet 1-3	13
Liitteet 1-4	16
Kuvaliite luetteloimattomista nauloista	20

1. JOHDANTO

Dragsfjärdin (ent. Hiittisten) Kyrksundetin kaivaukset vuonna 1994 jatkoivat tutkimuksia, joita alueella on tehty vuodesta 1991. Vuosina 1993 ja 1994 koetutkimuksia on suoritettu myös kappelialueella, joka on ollut arkeologisesti tunnettu jo C.O. Nordmanin vuosina 1938-39 suorittamista kaivauksista lähtien. Tämä osaraportti esittelee kappelialueen vuoden 1994 tutkimuksissa tehtyjä havaintoja, ja siinä käsitellään yleisemminkin Kyrksundetin hautauksiin liittyvää problematiikkaa. Kyrksundetin vuoden 1994 tutkimuksista on erillinen kaivausraportti, johon on liitetty myös kappelialueen valokuvat ja kaivauskartat.

2. TUTKIMUKSET KAPPELIALUEELLA (ALUE XII) 1994

Kappelialueelle päätettiin avata 2,5 x 2,5 m:n laajuinen ala kohtaan, jossa aluetta 1938-39 tutkineen C.O. Nordmanin kartan mukaan sijaitsevat kivet P (kts. karttaliite 1). Kivet, joita on kolme kappaletta, ovat peräkkäin ja lähes toisissaan kiinni suunnassa lounas-kaakko. Vuoden 1938 kaivausraportissaan C.O. Nordman mainitsee kappelia ympäröivän alueen G tulleen tutkituksi kokonaan. Kuitenkin samasta raportista käy ilmi, ettei mainitulla alueella sijaitsevien kivien P alta ole kaivettu. Hän kirjoittaa kivien *todennäköisesti* olevan haudan merkinä eikä liittyvän kappelin perustuksiin, kuten hän ensin oletti. Vuoden 1994 tutkimuksissa tarkoitus oli siis varmistaa, oliko kohtaa aiemmin kaivettu ja ellei, olivatko kivet haudan merkinä. Lisäksi kaivausalueen sisään jäi osa kumpareta, joka sijaitsee kartalla alueen H ja G rajalla, kivien P luoteispuolella. Kumpareta epäiltiin C.O. Nordmanin kaivausten jätemaaksi. Korkeuskiintopisteenä käytettiin kappelin muistokiven jalustaan takymetrillä mitattua pistettä (10), joka on merkitty kiviporalla tehdyllä kuopalla. Pisteen korkeus on 8,02 m mpy ja taakselukema oli 143.

Työ aloitettiin kuvaamalla alue ja poistamalla pintaturve. Maa oli kumpareella aina kiviin P asti kivistä ja mullansekaista. Aivan alueen kaakkoisosassa maa oli kiinteämpää ja hieman tummempaa. Alueen

luoteisosasta (yläosasta) poistettiin vain turve ja se nimettiin myöhemmin osa A:ksi, kaakkoisosan (alaosan) kaivamista jatkettiin syvemmälle ja se merkittiin myöhemmin osa B:ksi. Ensimmäinen arkunnaula löytyi alueen kaakkoisosasta. Syvemmälle kaivamista jatkettiin lapiolla. Hiekan ja nyrkinkokoisten kivien muodostama kerros kaivettiin pois ja sen alla n. 20 cm:n syvyydessä oli keltaista, pienikivistä hiekkaa.

Nyt alueen kaakkoisosassa oli selvästi erottuva tummemman maan jälki. Noin 30 cm:n syvyydessä kaakkoisosaan muodostui n. 160 cm:n pituinen haudan jälki, jossa oli pituussuunnassa kolme arkunnaulaa rivissä. Myös koillisprofiilin pohjoisnurkassa näkyi mahdollinen haudan jälki. Kun syvyys oli n. 40 cm, alueen kaakkoisreunaa avattiin lisää yksi metri ja koillisreunaa 50 cm, jotta haudan jälki saataisiin kokonaan näkyviin. Haudan jälki ei sijainnut aivan tarkalleen kivien P alla, vaan niiden kaakkoispuolella. Ensimmäinen pääkallo (kallo 1) tuli laajennuksesta näkyviin n. 50 cm:n syvyydestä, läheltä kaakkoisreunaa. Kallo on todennäköisesti rikkoutuneesta haudasta; muita siihen selvästi liittyviä luita ei ollut ja kasvat osoittivat kohti lounasta. Seuraava arkunnaula tuli jäljen koillisesta päästä. Haudan jälki alkoi nyt näkyä selvemmin alueen koillisessa osassa, lounaispäässä jäljet olivat vielä epäselviä.

Syvemmälle mentäessä haudan jälki selveni muodostaen alueen B keskelle yhtenäisen, lounaispäädyistä koillispäätyyn ulottuvan, väriltään tummanharmaan kuvion. Arkunnauloja tuli esiin 9 kappaletta kuvion keskivaiheilta, sen molemmin puolin (kts. karttaliite 2). Aivan itänurkasta tuli esille pystyasennossa ollut kallo (kallo 2). Sekin vaikutti olevan rikkonaisesta haudasta; muita siihen selvästi liittyviä luita ei ollut ja kasvat osoittivat kaakkoon. Alueen lounaissivulta tuli esille vainajan käden luut ja muutamia kaulanikamia aivan profiilin vierestä (hauta 1). Syvyys tällä sivulla oli n. 40 cm. Vainajan vasen käsi oli taivutettuna lähes poikittain ylävatsalle oikean käden ollessa taipuneena rinnalle. Kaivamista jatkettiin varovasti kohti haudan 1 jalkopäätä.

Nauloja paljastui lisää 7 kappaletta pitkän hautakuvion keskivaiheilta. Myös kolmas kallo tuli näkyviin n. 30 cm käsivarren luiden koillispuolelta, hieman alemmasta tasosta (hauta 2). Maa muuttui ruskehtavaksi tästä kallosta koilliseen. Aivan alueen koillispään vierestä tuli esiin hauta 3. Näkyvissä oli selkärankaa, oikean käden luita ja lantion luuta. Käsi oli taipuneena lantion päälle. Keskimäinen hauta 2 on ilmeisesti katkaissut haudan 1 alaosan ja haudan 3 yläosan (kts. karttaliite 3).

Haudasta 2 tuli seuraavaksi näkyviin vainajan olka- ja käsivarren luita, jotka olivat lähes kokonaan maatuneita. Myös kallo oli pahasti sisään painunut kasvojen kohdalta. Kallon molemmin puolin hieman sitä korkeammalla oli arkunnaulat. Vainajan päällä oli säilynyt hyvin ohut kerros arkunpuuta. Sitä oli paksummin vainajan oikean sääriluun päällä jäänteenä lahonneesta arkunkannesta. Myös arkun pohjapuuta oli säilynyt sääriluiden alla. Vainaja oli haudattu mahdollisesti hieman jalkopäähän kapenevaan arkkuun, joka nauloissa olleiden puunsiyiden perusteella oli rakennettu n. 2 cm:n paksuisista laudoista. Haudasta saatiin puunäyte arkussa käytetyn puulajin määrittämiseksi. Arkun rakennusmateriaali (sekä pohja että kansi) osoittautui männyksi. Haudan pohjatasosta tuli vielä esiin 6 arkunnaulaa. Haudan syvyydeksi mitattiin n. 70 cm.

Hautojen luut - kuten myös kallot 1 ja 2 sekä muutamia irtoluita - otettiin talteen jatkotutkimuksia varten. Lisäksi haudasta 2 otettiin kaksi maanäytettä. Alueen XII löytöjä luiden lisäksi olivat arkunnaulat, joissa monissa oli runsaasti puunsiyitä jäljellä. Naulat on tutkittu erikseen, eikä niitä luetteloida löytöluetteloon (kts. liite 1 ja kuvaliite). Yksi haudan 2 nauloista osoittautui nauloja puhdistettaessa jalkajousen nuolenkärjeksi (KM 28363:303; kartalla nro 416). Sen pituus on n. 7,7 cm, putkiosa pyöreä, halkaisija n. 1,4 cm, keskiosa hiukan kapeampi. Kärjen poikkileikkaus on rombimainen (kts. liite 4). Jukka Luodon (1984, 81, 205) mukaan kärki olisi lähinnä FCC-tyyppiä ja kuuluu pitkiin, hoikkakaulaisiin kärkiin, joiden ajoitus on 1200-luvulle. Kärki löytyi haudan 2 jalkopäältä, n. 20 cm hautakuopan pohjan yläpuolelta (z=261). Korkeuden perusteella se on ilmeisesti sijainnut arkun kannen päällä; samaan aikaan löytyi useita arkunnauloja, mm.

pääpuolesta terä alaspäin sijainnut, arkun kannen kiinnittänyt naula. Ajoituksellisesti kärki kertoo vain sen, ettei hautaa 2 olisi tehty ennen 1200-lukua.

3. KAPPELIALUEEN HAUTOJEN TULKINTAA

Carl Olof Nordman tutki kappelialuetta vuosina 1938-39 ja kaivoi tuolloin myös muutamia kymmeniä hautoja. Hän päätyi tutkimuksissaan siihen johtopäätökseen, että hautausmaa oli käytössä jo 1200-1300-luvuilla (Nordman 1939b, 25).

3.1. Hautamerkit

Ajoittamisessa C.O. Nordman kiinnitti huomiota hautaustapaan; erityisesti hautojen merkitsemiseen kivipaadella tai -latomuksella, viitaten mm. likka Kronqvistin tutkimuksiin ja tulkintaan Ulvilan Liikistön keskiaikaisen hautausmaan hautamerkeistä (Kronqvist 1938). Yhteensä hautakiveyksiä on Kyrksundetissa dokumentoitu parikymmentä. Ulvilan Liikistön maan pinnalle tehdyt hautamerkit olivat Kronqvistin ryhmittelyn mukaan seuraavat:

- a) Haudan suuntainen yksinkertainen kivilatomus, joka koostui 3-5:stä laakakivestä ja pienemmistä kivistä, joilla oli täytetty latomuksen isompia aukkoja.
- b) Pystykivi; näitä havaittiin vain yksi. Kivi oli kaatunut, mutta haudan länsipäässä olleet kiilakivet todistivat sen olleen pystyasennossa.
- c) Maanpinnalla lepäävät laakakivet. Karkeasti muotoiltujen paasien muoto oli trapetsoidi; länsipää leveämpi kuin itäpää.
- d) Trapetsoidin muotoiset kivilatomukset. Kivet muodostivat kehyksen haudan reunoille, keskustan ollessa tyhjä tai latomus oli umpinainen.

Kyrksundetin latomukset eroavat C.O. Nordmanin (1939b, 22) mukaan ensimmäisestä ryhmästä (a) käytettyjen kivien määrän suhteen; Liikistössä käytettiin suurehkoja laakakiviä, joita tarvittiin vähemmän hautaa kohti. Kyrksundetin pystykivistä (b) mainitsi jo H.A. Reinholm, joka havaitsi kirkkomaalla 3-4 pitkää tai litteää, pystyyn asetettua kiveä. C.O. Nordmanin mukaan pystykivinä voidaan ajatella lähinnä latomusten E ja Z länsipäätyihin asetettuja hieman korkeampia kiviä. Maanpinnalla lepäävät laakakivet (c) ovat Kyrksundetissa samantapaisia kuin Liikistössä; niiden muoto on yleensä hieman trapetsoidi.

Yksittäiset laakakivet Kyrksundetissa ovat lähes kaikki trapetsoidin muotoisia (vrt. liite 3). Pituutta näillä paasilla on keskimäärin 1 metri. Vuonna 1993 paljastui koejasta kaksi paatta (Asplund 1993), joista toinen, rakenne C, oli ylöspäin näkyvää leveyttään paksumpi (leveys n. 15 cm ja paksuus n. 20 cm). Molemmat paadet poikkeavat muista tähän mennessä havaituista siinä, että niiden leveys on huomattavasti pienempi kuin C.O. Nordmanin aikanaan tutkimissa. Noiden paasien leveys oli keskimäärin n. 40 cm; koejojan paasien leveys vain hieman yli 20 cm. Koejojan paasienkin muoto oli lievästi trapetsoidi. Mainittu kapea, paksu ja hyvin heikosti itäpäähän kapeneva paasi on muista poikkeavan muotonsa vuoksi mielenkiintoinen. Juhani Rinteen mukaan varhaisimmat hautapaadet olivat kapeita, paksuja tai ohuita, suorakaiteisia tai toisesta päästä hieman kapeampia (Rinne 1948, 268).

Poikkeavia asennoiltaan olivat paadet V ja W. Ne nimittäin makaavat kapea pää länteen päin; asento on yleensä juuri päinvastoin. Olisivatko nämä paadet olleet alunperin pystyssä? Muutamassa tapauksessa hautamerkki on sijoitettu varsin paljon sivuun vainajasta; tämä viittaa ehkä siihen, että hautamerkit on vasta jonkin aikaa hautauksen jälkeen asetettu paikalleen. Tuolloin maa haudan ympärillä on ehkä jo ollut niin sotkeentunutta, ettei merkki ole tullut enää aivan paikalleen.

Neljännän ryhmän (d) kaltaisia hautaa *kehystäviä* kivilatomuksia ei Kyrksundetista ole havaittu. Kyrksundetin hautoja *myötäilevät* kivilatomukset

näyttävät kuitenkin myös tavoittelevan trapetsoidia muotoa, suurempien kivien sijoituessa länsipäähän. Nämä latomukset eivät kuitenkaan muodosta kehystä haudan ympärille, kuten Liikistössä. Esimerkiksi mahdollisen kaksoishautauksen Y latomuksen etelänpuoleinen osa oli tuskin enää tutkittaessa täydellinen, mutta sen länsiosa vaikuttaa olleen katettu leveämmin kivillä kuin itäosa (kts. liite 2). Eteläisin hautaus alueella Å on tässä suhteessa varsin selkeä; latomuksen kivet pienenevät haudan länsipäästä itäpäähän. Sama koskee hautausta Ä. Hautaus CC vaikuttaa olevan samantapainen kuin edellä mainittu hautaus Y. Latomus hautauksen AA päällä ei ole yhtä selkeä muodoltaan kuin edelliset, mutta siinäkin suurin latomuksen kivistä sijaitsee tyypillisesti haudan länsipäässä (kts. liite 2).

Kolmen kiven muodostama rivi P vastaa rakenteeltaan ja suunnaltaan muita, aiemmin tutkittuja latomuksia (kts karttaliite 1). C.O. Nordman kiinnitti huomiota siihen, että kivet sijaitsivat poikkeuksellisen hyvin maanpinnalla näkyvissä. Aikaisemmin tutkitut hautauksiin liittyneet kivilatomukset ja paadet ovat paljastuneet vasta turpeen poiston jälkeen. Vuoden 1994 tutkimuksissa kaivettiin aluetta kivien P ympärillä ja todettiin, etteivät kivet mitä ilmeisimmin liity ainakaan paljastuneisiin hautauksiin.

3.2. Arkun käyttö

Hautaustavoista - arkuissa ja arkutta suoritetuista hautauksista - kertovat havainnot vuosina 1938-39 kaivetuilta alueilta. Esimerkiksi vuonna 1939 tutkitulta alueelta U havaittiin ainakin yhdeksän arkussa suoritettua hautausta; lisäksi alueelta on runsaasti nauloja. Mielenkiintoinen poikkeus on pieni alue C (tutkittu v. 1938), jossa C.O. Nordman havaitsi hautauksia useassa kerroksessa ja myös puunjäänteitä, muttei lainkaan nauloja. Tutkimusalue E sisälsi puolestaan runsaasti jäänteitä arkuista ja aivan alueen koillisosassa oli hyvin säilynyt luuranko ja arkku, jonka C.O. Nordmanin mainitsee olevan mahdollisesti puunrunkoarkku. Haudasta löytyi kuitenkin myös nauloja. Hän mainitsee arkkuihin käytetyn puumateriaalin olleen todennäköisesti varsin karkeaa. Erehtyminen luulemaan lauta-arkkua puunrunkoarkuksi on mahdollista, koska arkkuun käytetyt laudat ovat

voineet olla toiselta puoleltaan tasoittamattomia, pyöreitä. Tällöin jäljet voivat viitata puunrunkoarkkuun; tällaisista laudoista rakennettuja arkkuja on tutkittu mm. Lundissa (Mårtensson 1961, 46). Merkillepantavaa on lisäksi se, että alueen E lounaispäädyssä on runsaasti arkkujen jäänteitä, jotka jatkuvat kauemmas lounaaseen, kohti aluetta U. Alueen U eteläinen ja itäinen osa runsaine arkunjäänteineen samoin kuin alue E ja todennäköisesti myös vuonna 1994 tutkittu alue XII, pitänevät sisällään kappelialueen nuorimpia hautauksia. Näillä alueilla sijainneet arkulliset hautaukset ovat tuhonneet tieltään vanhempia hautauksia ja ovat siis viimeksi tehtyjä. Myös alueen rahalöydöt osoittavat toimintaa 1500- ja 1600-luvuilla.

Ainakin nuorimmat arkuissa tehdyt hautaukset voivat viitata 1600-luvulla jälleen yleistyneeseen tapaan käyttää arkkuja, sosiaalisesta asemasta riippumatta (Rimpiläinen 1971, 244, 253, 261). Koska alueelta on kuitenkin havaittu nauloja lähes jokaisesta kaivauskohteesta, on joko hautaamistiheys ollut suuri tai arkussa hautaaminen ei ole tällä hautausmaalla koskaan ehkä täysin loppunut. Tätä ajatusta tukee se tosiseikka, että ainakin kaksi arkussa suoritettua hautausta sijaitsee kivilatomusten ja ainakin yksi paaden alla. Toisaalta mainitut hautaukset voivat kertoa kyseisten hautamerkkien myöhemmästäkin käytöstä; I. Kronqvist havaitsi Ulvilan Liikistössä yksinkertaisen kivilatomuksen sekundaarisessa hautauksessa ja esitti tämän merkin olleen käytössä mahdollisesti kauemminkin (Kronqvist 1938, 63). Kyrksundetissäkin molemmat latomuksen alla olevat arkulliset haudat ovat sekundaareja. Toisaalta on päinvastainenkin tilanne; paaden Q alla ollut arkuton hautaus on sekundaari ja rikkonut länsipuolella sijainneen arkullisen hautauksen. Ottaen huomioon samassa hautaryhmässä sijaitsevat vanhimmat haudat (eli kappelin perustusten alle ulottuva hauta ja sen alla oleva hauta), viitanee tämä arkkujen varhaiseenkin käyttöön Kyrksundetissa. Hautapaasien V ja W poikkeava asento (kapea pää länteen) antoi aiheen miettiä niiden alkuperäistä asentoa. Paaden V ja mahdollisesti myös paaden W alla olleet vainajat oli haudattu arkussa. Jos paadet ovat olleet pystyasennossa, voisi se viitata keskiajan lopulle ja 1500-luvun alkuun, jolloin pystyjä hautakiviä taas pakanuuden ajan jälkeen alettiin

käyttää (Nordman 1939b, 20). Ajoituksellisesti tämä on mahdollista, koska kappelia käytettiin ilmeisesti ainakin vuoteen 1637 asti.

3.3. Käsiasennot

Käsiasentojen perusteella hautausmaan kronologian luonti (kts. Redin 1976) on epävarmaa, koska on liian vähän hautauksia, joista käsiasennot on voitu todeta. Muutamia seikkoja voitaneen kuitenkin mainita. Parissa arkkuhautauksessa vainajan kädet ovat sivuilla, haudassa 2/1994 todennäköisesti poikittain vatsalla. Turun Pyhän Hengen kirkon hautauksista kävi ilmi, että siellä keskiajan lopulla vainajien kädet oli taivutettu rinnalle, jollei arkkua ollut. Käsien jättämisen sivuille arkkuhautauksissa Lasse Laaksonen arveli johtuneen arkun ahtaudesta (Laaksonen 1965, 34).

Hautapaaden Q alainen ja sen luoteispuoliset hautaukset, hautauksen DD alin vainaja ja hautaukset 1/1994 ja 3/1994 edustavat sijaintiensa perusteella vanhempia hautauksia. Niiden käsiasennot vaihtelevat; hautaukset paaden Q kohdalla edustavat käsiasennoiltaan vanhempaa eli kädet alavatsalla. Näistä hautauksista yksi ulottuu kappelinperustusten alle ja sen alla on vielä vanhempi hautaus. Tällainen käsien asento on ehkä ollut myös haudassa 3/1994. Haudoissa 1/1994 ja DD kädet sijaitsevat ylempänä vatsalla. Nämä molemmat haudat, kuten myös haudan 3, oli rikkonut myöhempi arkkuhautaus.

3.4. Haudat suhteessa kappeliin

Hautapaasi L:n alta ei löytynyt jälkiä arkuista ja vainajain luita ulottui kappelin perustusten alle, kuten oli laita myös viereisen paaden R pohjoispuolella sijainneessa hautauksessa. Ilmeisesti joku paaden R alaisista hautauksista oli tehty arkkuun, koska löydettiin nauvoja. Myös kappelinperustusten itäpuolella sijaitsevan paaden Q pohjoispuolella ollut hautaus ulottui perustusten alle. Lisäksi tämän hautauksen alla on varhaisempi hautaus. Paaden Q alla ollut arkuton hautaus oli rikkonut

aiemman, hieman lännempänä sijainneen hautauksen, josta havaittiin myös arkunjäänteitä.

Hautaukset, jotka ulottuvat näkyvien kappelin perustusten alle, voivat viitata ensinnäkin siihen, etteivät jäljellä olevat perustukset ole ensimmäisestä kappelista. C.O. Nordman mainitsee joidenkin perustusten kivien olleen haljenneita ja hän löysi myös hieman palanutta lasia, jonka perusteella hän päätteli kappelin joskus tuhoutuneen tulipalossa. Toinen mahdollisuus on se, ettei alueella ole alkuaikoina ollut kappelirakennusta. Hautausmaa ilman kirkkoa/kappelia oli varhaisella keskiajalla periaatteessa mahdollinen, muttei suotava tilanne (Trotzig 1969, 24). Mutta entä paasien Q, R ja L alla ja ympärillä sijainneet tiheään ja päällekkäinkin tehdyt hautaukset? Ehkä aiempi kappelirakennus on ollut pienempi ja sen ympärille tehdyt tiheet hautaukset kertovat suositusta hautapaikasta aivan kappelin vieressä (mm. Nilsson 1987, 148).

C.O. Nordman oli vakuuttunut siitä, että kappelin pohjoispuolella ei ollut hautauksia. Hän tutki pienen alueen (alue S; kts. karttaliite 1) vain kuorimalla turpeen pois ja koettelemalla maata rautapuikolla. Kuitenkin vuoden 1993 tutkimuksissa todettiin, että kappelialueen koeojan X pohjoisemmassakin osassa oli hautauksia (kts. Asplund 1993, 19-21, 51-52). Päätelmissään C.O. Nordman tukeutui yleiseen olettamukseen siitä, ettei keskiajalla haudattu kirkon pohjoispuolelle. Ainakaan Skandinavian varhaisissa lakiteksteissä ei mainita kirkon pohjoispuolen vaarallisuutta (ajalla 1140-1350); hautausmaan jakaminen esimerkiksi siten, että naiset haudataan pohjois- ja miehet eteläpuolelle, periytynee varhaisimmista tavoista sijoittaa naiset kirkon eteläosaan ja miehet pohjoisosaan (Nilsson 1989, 141). Turun ympäristössä, esimerkiksi Koroisissa ja ainakin 1600-luvulla Tuomiokirkon hautausmaalla, oli pohjoispuoli täysin käytössä; Turun Pyhän Hengen kirkon hautausmaan pohjoispuolella ei taas juuri ollut hautoja (Pihlman 1992, 88).

C.O. Nordman mainitsee vuoden 1938 kaivausraportissa kappelin perustuksista, että pohjoisella sivustalla perustus näytti koostuvan leveästä,

nyrkinkokoisista kivistä kasatusta "perustuksesta". Hänen mukaansa tämän rakenteen sivuilla maa ei ollut samalla tavoin kivistä, joten se vaikutti ihmiskäden aikaansaannokselta. Tätä kuvausta voisi verrata vuoden 1994 tutkimuksissa todettuun maan erilaiseen luonteeseen kivien P luoteispuolella (osassa A); kaakkoispuolella kiviä oli harvemmassa hiekansekaisessa multamaassa, kun taas luoteispuolen kohouma vaikutti koostuvan lähes kokonaan kivistä. Kohouman kohdalta poistettiin vain pintaturve. Rakenteen luonteen selvittämiseksi tulisi mielestäni tutkia aluetta H (esim. luode-kaakko suuntaisella koeojalla), jota C.O. Nordman ei tarkemmin tutkinut (alue H; kts. karttaliite 1).

Lisätutkimukset antaisivat enemmän ja tarkempaa tietoa hautauksista ja kappelin perustuksista. Esimerkiksi hautausten horisontaalisen stratigrafian selvittäminen suhteessa kappeliin voisi auttaa ajoituskysymyksessä. Hautaukset ja kappeli liittyvät monessa suhteessa kiinteästi toisiinsa informaation antajina.

Turussa 1.12.1994

Tiina Jäkärä

LÄHTEET

Arkistolähteet

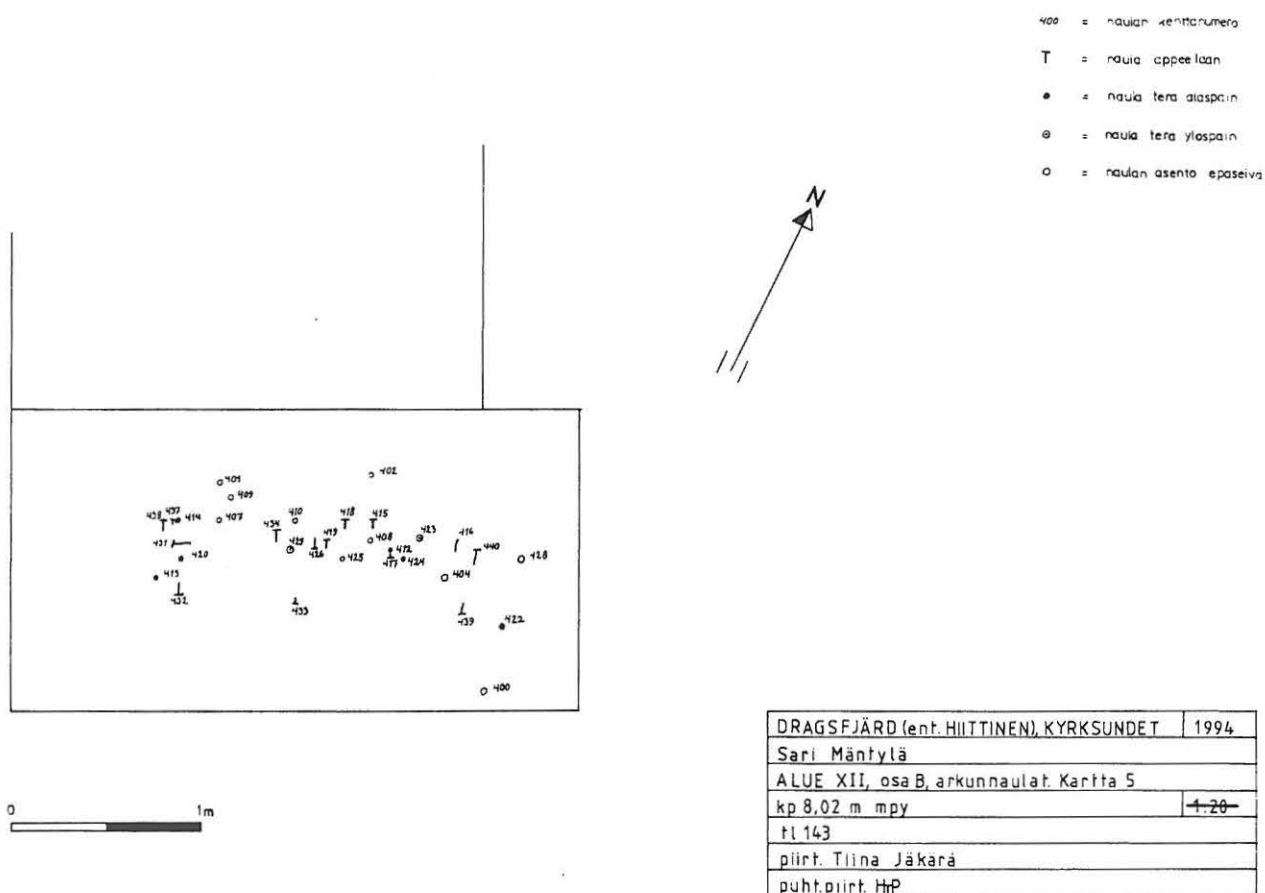
- Asplund, Henrik 1993. Dragsfjärd (ent. Hiittinen), Kyrksundet. Rautakautisen ja keskiaikaisen muinaisjäännösalueen tutkimukset 2. -20.8.1993.
- Nordman, Carl-Olof 1938. Grävningar på kyrkogården vid Kyrksundet i Hitis i juli 1938.
- Nordman, Carl-Olof 1939a. Utgrävning av kyrkogården på Kyrkön invid Kyrksundet i Hitis, juni-juli 1939.

Kirjallisuus

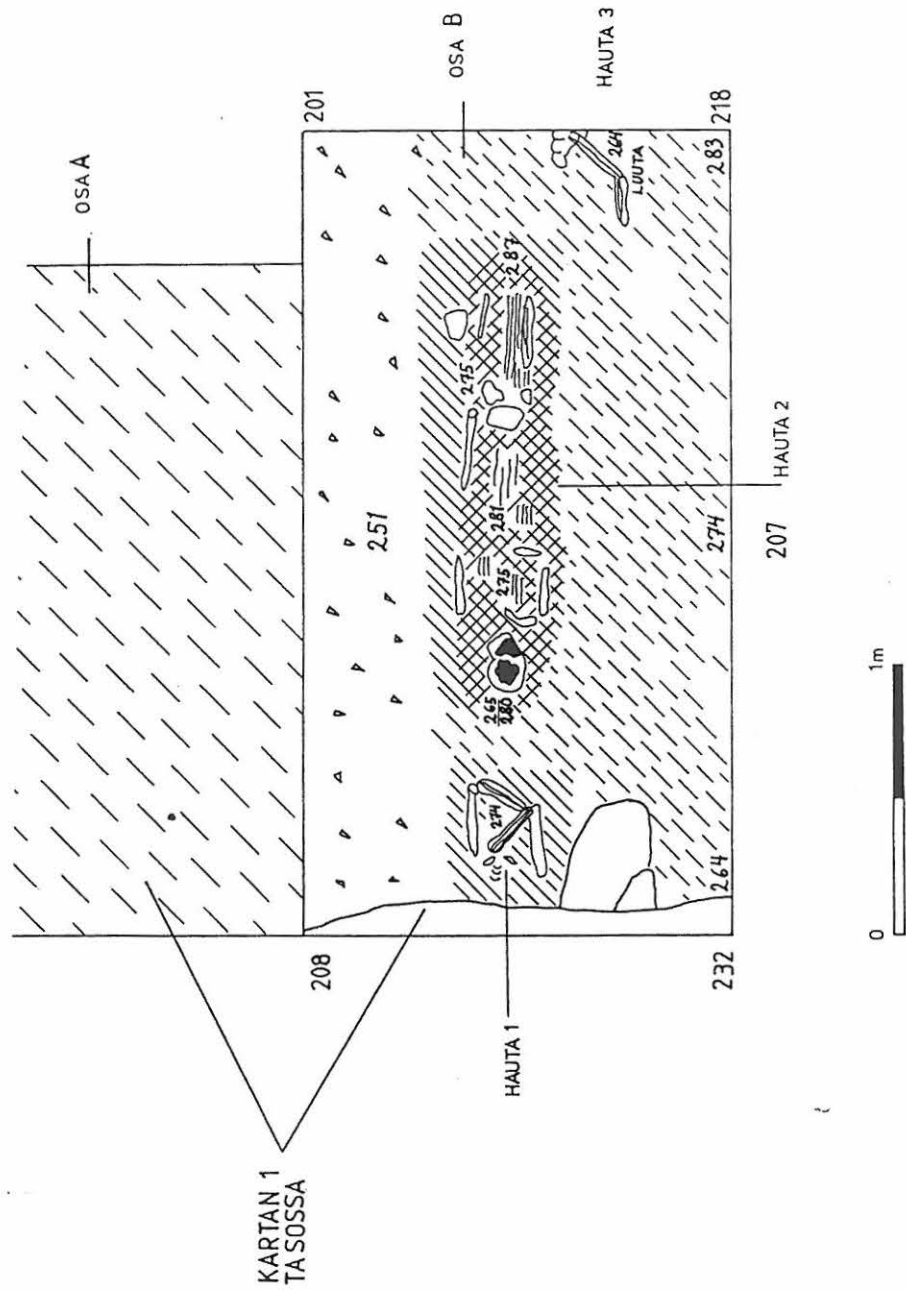
- Kronqvist, Iikka 1938. Varhaisen keskiajan hautamerkeistä. Suomen Museo XLV. Helsinki.
- Laaksonen, Lasse 1965. Turun Pyhän Hengen kirkon hautakerroksista. Vanhalinna I. Turku.
- Luoto, Jukka 1984. Liedon Vanhanlinnan mäkilinna. Helsinki.
- Mårtensson, Anders 1963. Gravar kring stavkyrkan. Thulegrävningen 1961. *Archaeologica Lundensia* II. Lund.
- Nilsson, Bertil 1987. Död och begravning. Begravningskicket i Norden. Red. O. Ferm & G. Tegner. Tanke och tro. Aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv. -Studier till det medeltida Sverige 3. Riksantikvarieämbetet.
- Nilsson, Bertil 1989. De sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning. *Bibliotheca Theologiae Practicae* 44. Stockholm.
- Nordman, Carl Olof 1939b. Medeltidskyrkogården i Hitis. *Finskt Museum*. Helsingfors.
- Pihlman, Sirkku 1992. Begravningar i Åbo under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Tolkningsproblem kring Helgeandskyrkans gravar. *Finskt Museum*. Helsingfors.
- Redin, Lars 1976. Lagmanshejdan. - *Acta Archaeologica Lundensia* Nr. 10. Lund.
- Rimpiläinen, Olavi 1971. Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84.
- Rinne, Juhani 1948. Turun Tuomiokirkko keskiaikana II. Alttarit ja kirkolliset toimitukset. Helsinki.
- Trotzig, G. 1969. Gegensätze zwischen Heidentum und Christentum im archäologischen Material des 11. Jahrhunderts auf Gotland. - *Acta Visbyensia* 3. Visby.

DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET
C.O. Nordmanin tutkimat alueet vuosina 1938-39.

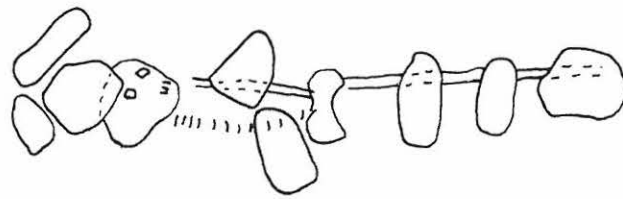
DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET
 ALUE XII, osa B. ARKUNNAULOJEN SIJAINTI,
 JALKAJOUSEN NUOLENKÄRKI NRO 416.

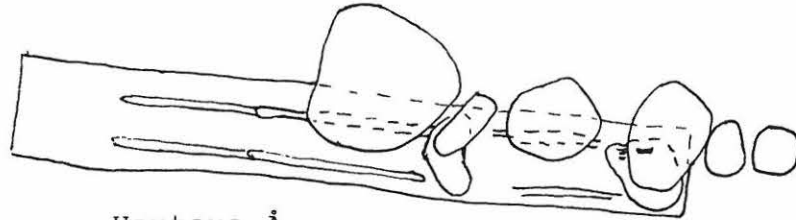
DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET 1994
ALUE XII, osa B. HAUDAT 1, 2 ja 3.

OSAN B ARKUNNAULAT

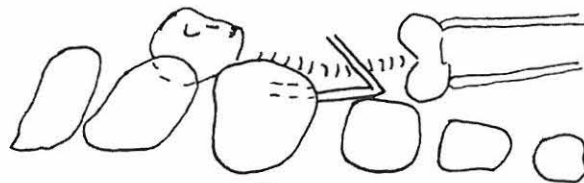
Numero	Pituus(cm)	Puunsyyt	Z
400	3	-	-
401	4	poikittain	252
402	6	poikittain	250
404	-	-	242
407	2,5	poikittain	253
408	6,5	kannassa poik. n. 2cm, terässä pitkittäin.	253
409	7	poikittain	253
410	-	-	252
411	4	poikittain	252
412	-	-	254
413	6	terässä pitkittäin, kannassa poikittain	260
414	4,5	-	257
415	4,5	poikittain	257
417	3	poikittain	257
418	5	poikittain	260
419	4	poikittain	260
420	9	poikittain	264
422	5	kannassa poik. n. 2 cm, terässä pitkittäin.	267
423	3	poikittain	260
424	5	poikittain	263
425	-	-	263
426	5	poikittain	264
427	4,5	poikittain	264
428	2	poikittain	268
431	9,5	poikittain	272
432	7,5	poikittain	273
433	2,5	poikittain	278
434	7	poikittain	273
437	3	poikittain	271
438	6	poikittain	272
439	7	poikittain	283
440	8	poikittain	282
441	9	poikittain	283

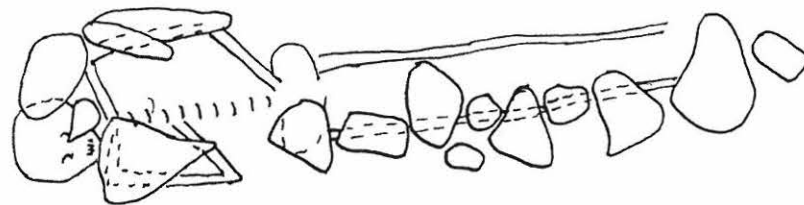
Hautaus Y

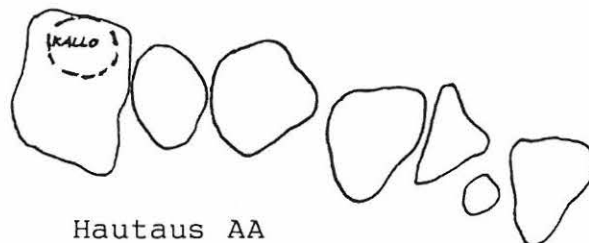
Hautaus Å

Hautaus Ä

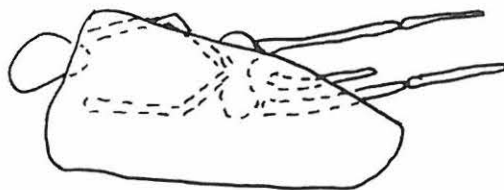

Hautaus CC

Hautaus AA

DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET
 HAUTOJEN KIVILATOMUKSIA.
 (Ote C.O. Nordmanin kartasta vuodelta 1939).

Hautaus Q

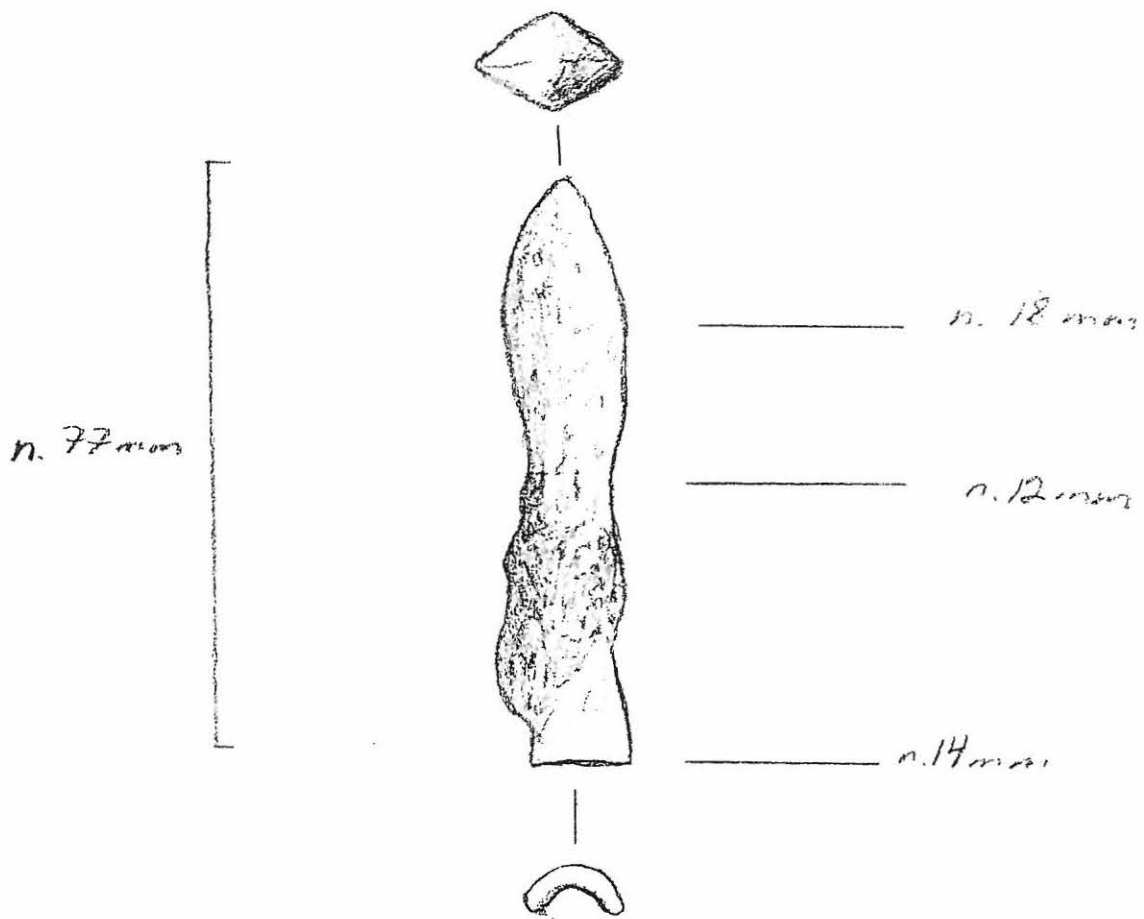

Hautaus X

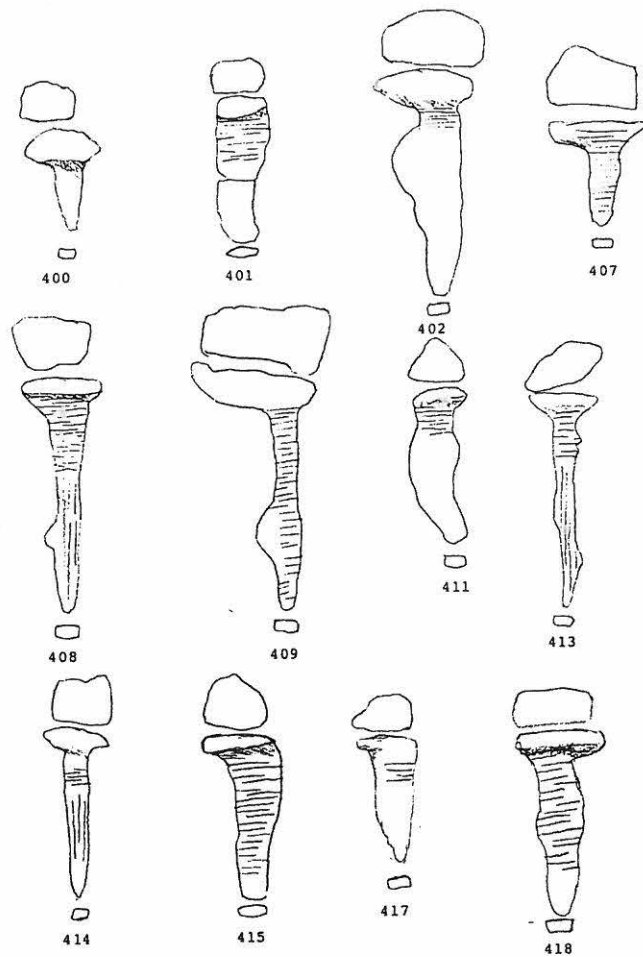

Hautaus V

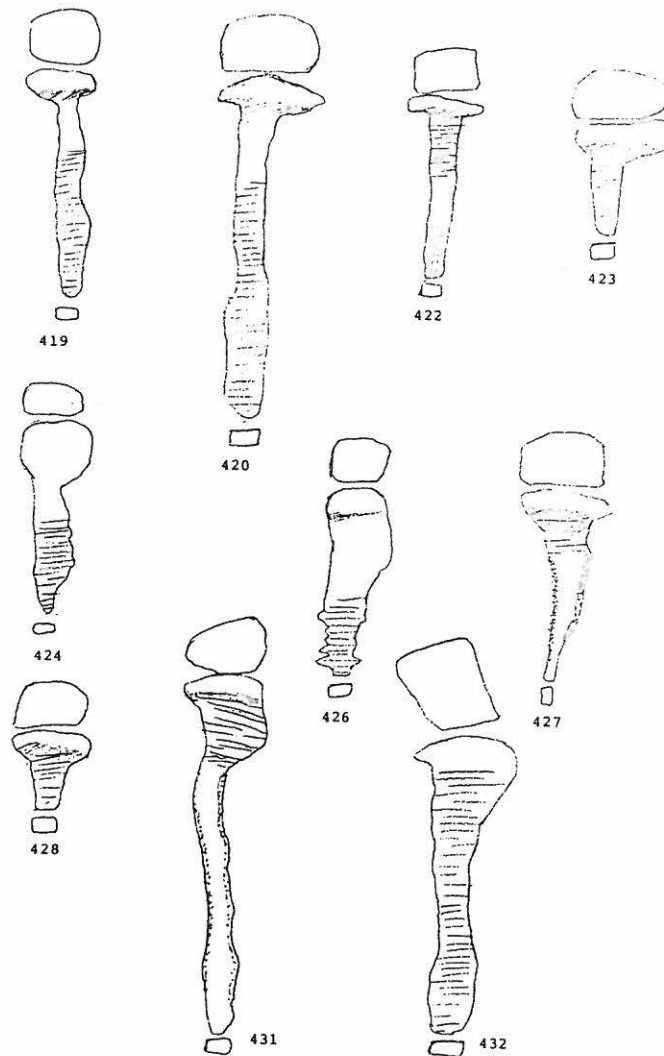
DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET
HAUTOJEN KIVIPAASIA.
(Ote C.O. Nordmanin kartasta vuodelta 1939).
MK 1:20

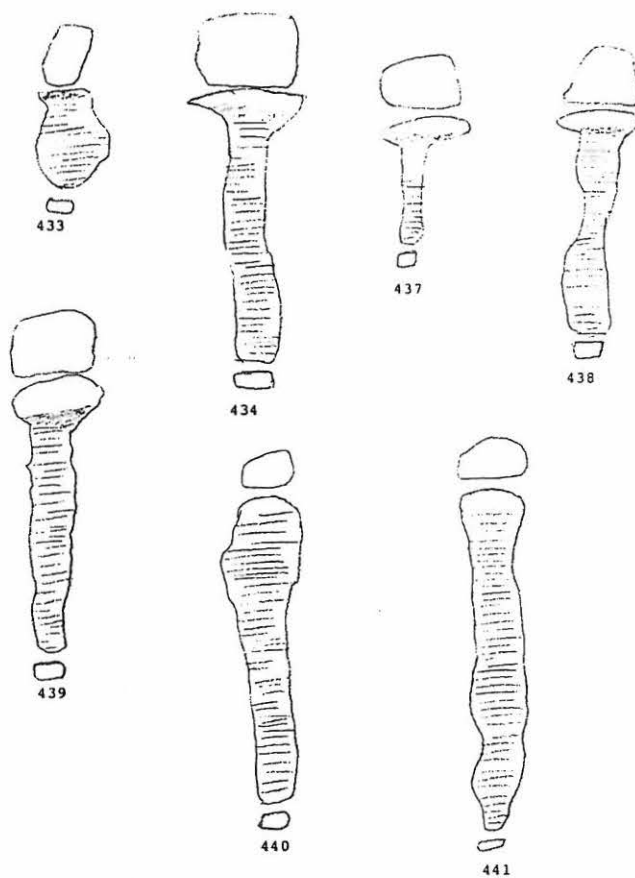
DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET 1994
JALKAJOUSEN NUOLENKÄRKI HAUDASTA 2 , KM 28363:303.
Piirros T. Jäkärä.
MK 1:1

DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET 1994
LUETTELOIMATTOMAT NAULAT, ALUE XII, osa B.
Puunsyiden suunnat merkitty.
Piirt. T. Jäkärä.
MK 1:2

DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET 1994
 LUETTELOIMATTOMAT NAULAT, ALUE XII, osa B.
 Puunsyiden suunnat merkitty.
 Piirt. T. Jäkärä.
 MK 1:2

DRAGSFJÄRD (ent. Hiittinen) KYRKSUNDET 1994

LUETTELOIMATTOMAT NAULAT, ALUE XII, osa B.

Puunsyiden suunnat merkitty.

Piirt. T. Jäkärä.

MK 1:2